

תפילת מנחה אחר קבלת תוספת שבת

הרב יהודה גרנית

מקרה תדיר הוא, שבימי שישי הקצרים [ולעיתים אף הארוכים], ההכנות לשבת נמשכות עד סמוך לשקיעה, ובעקבות כך תפילת המנחה נמשכת עד לשעת השקיעה ממש. ויש לדון באדם המתפלל מנחה עד סמוך לשקיעה ממש, האם הפסיד מצוות תוספת שבת, או שמא יכול לקבל על עצמו תוספת שבת, ורק לאחר מיכן להתפלל מנחה, או אולי בכלל עדיף לקבל שבת ולא להתפלל מנחה, אלא להתפלל ערבית שתיים.

מקור דין תוספת שבת, הוא דברי הגמ' במסכת ראש השנה (ט' א') ואיתא שם, ורבי ישמעאל מוסיפים מחול על הקודש מנא ליה וכו' כל מקום שיש בו שבות מוסיפים מחול על הקודש, ע"כ. ונקטו ראשונים רבים [רמב"ן, רבינו יונה, רא"ש ועוד] שיש ללמוד מכאן שישנה מצוות תוספת שבת מדאורייתא.

ואמנם הרמב"ם לא הביא כלל דין תוספת שבת, ורק בהלכות יום כיפור כתב שישנה מצווה להוסיף על עינוי יום הכיפורים בערב יום הכיפורים, וכתבו נושאי כליו [המגיד משנה והכסף משנה], ששיטת הרמב"ם היא, שאין כלל מצוות תוספת שבת מדאורייתא, אלא ביום הכיפורים, וגם ביום הכיפורים מצוות התוספת כוללת בתוכה רק עינוי, ולא פרישה ממלאכות.

הטור [וכן הגר"א בבאורו אשר האריך להוכיח כשיטת הרמב"ם] השמיט אף הוא את מצוות תוספת שבת. אולם השו"ע (סי' רסא ס"ב) כתב וז"ל, יש אומרים שצריך להוסיף מחול על הקודש וכו', והזמן הזה שהוא שלושת מילין ורביע רצה לעשותו כולו עושה מקצתו עושה, ובלבד שיוסיף איזה זמן שיהיה ודאי יום מחול על הקודש, עכ"ל. ומה שכתב זאת בלשון יש אומרים, מפני שיטת הרמב"ם הנ"ל שאין כל מצוות עשה מדאורייתא לקבל תוספת שבת.

והנה יש להקשות על שיטת הראשונים הסוברים שישנה מצוות תוספת שבת מדאורייתא, מדברי המשנה בפרק שני של מסכת שבת, אותה נוהגים לומר בערב שבת: "ספק חשיכה ספק אין חשיכה, אין מעשרין את הודאי ואין מטבילין את הכלים אבל מעשרין את הדמאי ומערבים וטומנים את החמין".

אין כאן המקום להאריך בביאור דברי המשנה, אך לעניננו מבואר במשנה שבבין השמשות שהוא ספק יום ספק לילה, מלאכות דרבנן החמורות יותר [כגון מעשר ודאי והטבלת כלים] נאסרו אף הם, ומלאכות דרבנן הקלות [כגון מעשר דמאי ועירובי חצרות] הותרו עד זמן שהוא ודאי לילה.

ואם איתא שישנה מצוות תוספת שבת מדאורייתא, היאך ניתן לומר שבבין השמשות מותר לעשות מלאכות קלות, והלוא בלאו הכי ישנה מצווה דאורייתא לקבל תוספת שבת, וא"כ בלא כן יהא אסור לעשות מלאכות אלו בין השמשות.

וקושיא זאת יש להקשות אף על דברי השו"ע, שהנה בסיומן רסג ס"א הביא את דברי המשנה הנ"ל, שבספק חשיכה ישנן מלאכות דרבנן שנאסרו, וישנן מלאכות דרבנן שלא נאסרו. ואילו בסעיף ד כתב וז"ל, אחר ענית ברכו אע"פ שעדיין יום הוא אין מערבין ואין טומנין משום שהוא קבלו לשבת עלה, עכ"ל. ומבואר בדברי השו"ע שציבור שקבלו עליהם שבת באמירת ברכו של תפילת ערבית [שכן היה מנהגם שהיו מתפללים ערבית לפני השקיעה, והיו מקבלים עליהם שבת באמירת ברכו], אין להם לעשות גם את המלאכות הקלות של עירוב חצרות וטמינת החמין. ולכאורה מאחר ובסעיף ב פסק השו"ע שישנה מצוות תוספת שבת, מדוע כתב בסעיף א שמותר לעשות מלאכות הקלות בבין השמשות, והלוא כאמור בלאו הכי נאסרו עליו המלאכות הקלות, משום מצוות תוספת שבת.

אכן, דין זה שאחר עניית ברכו מאחר וקיבלו הציבור שבת עליהם, יש להימנע מלעשות כל מלאכות דרבנן, מקורו בדברי המרדכי (פ"ב סימן רצ), אך המרדכי עצמו מביא את שיטת רבינו יואל, שניתן לעשות מלאכות

דרבנן הקלות, אף אחר שקיבלו הציבור שבת עליהם, אלא שהשו"ע פסק כאן לחומרא, אולם הקשו אחרונים רבים [הובא בביאור הלכה שם ד"ה אין מערבין] סתירה מדברי השו"ע כאן לדברי השו"ע בסימן שצג סעיף ב, שם כתב וז"ל, אחד עירובי חצרות ואחד שיתופי מבואות מערבים אותם בין השמשות ואפילו אם כבר קיבל עליו תוספת שבת, אם כבר קיבל עליו תוספת שבת, עכ"ל. מדוע בסימן רסג סתם להחמיר, ואילו בסימן שצג הביא המחלוקת ונראה שנטה להתיר.

ותירצו רבים, שיש לחלק בין יחיד שקיבל על עצמו שבת לציבור שקבלו עליהם שבת, שבתוספת שבת של היחיד יש להתיר לעשות מלאכות דרבנן הקלות, אך תוספת שבת שקיבלו אותה כל הציבור, חמורה יותר ואין לעשות אחריה גם מלאכות הקלות.

וביתר ביאור, כתב הדגול מרבבה וז"ל, דלקמן בשצ"ג מיירי בשאמר שמקבל תוספת שבת א"כ אינו רק עשה ומש"ה יש להקל בשבות, משא"כ כאן מיירי אחר עניית ברכו שמן הסתם מקבל עליו קדושת שבת ממש, ומש"ה השמיט דעת המיקל, עכ"ל. [והדגול מרבבה עצמו מתקשה בחידושו, שהרי מחלוקת רבינו יואל והמרדכי שהובאה לקמן בסי' שצג, מדברת אף היא כשאמרו הציבור ברכו, אך בכל אופן את פסקו הסותר של השו"ע ניתן ליישב כך].

וביאור דבריו שישנם שני סוגים של קבלת תוספת שבת, יש תוספת שבת שכל מהותה היא פרישה ממלאכות, ואחריה מותר לעשות מלאכות דרבנן הקלות, ויש תוספת שבת אשר מהותה היא קבלת קדושת השבת, שלאחריה אין לעשות אף מלאכות דרבנן הקלות כמו בזמן שהוא ודאי חשיכה.

ולפי ההערה שהערנו לעיל, יוצא בצורה שאינה משתמעת לשני פנים, שלשיטות הראשונים הסוברים שישנה מצוות תוספת שבת מדאורייתא, אין צורך להימנע מעשיית מלאכות הקלות, ויוצא לכאורה שבכדי לקיים מצוות תוספת שבת מדאורייתא אין צורך לקבל את קדושת היום, אלא בסך הכול תוספת זמן של פרישה ממלאכות.

ועתה נחזור לנדון בו פתחנו, האם ניתן להתפלל תפילת מנחה לאחר שקיבל על עצמו תוספת שבת.

הנה בהלכות הדלקת נרות כתב המשנ"ב (סי' רסג ס"ק מג) שלמנהגינו שהאישה מקבלת שבת בהדלקת הנרות, אחר שהדליקה נרות אין לה להתפלל תפילת מנחה, מאחר והיא כבר קיבלה שבת, ואם כבר הדליקה נרות ולא התפללה מנחה, תתפלל ערבית שתים.

יש להתבונן, האם קבלת תוספת שבת של אישה המדלקת נרות, מהותה היא כמו תוספת שבת של ציבור, אותה הגדרנו לעיל כתוספת קדושת השבת, או שמא מהותה היא רק פרישה ממלאכות כמו תוספת שבת של היחיד.

ובהלכות עירוב תבשילין, דן המשנ"ב (סי' תקכו ס"ק ד ובה"ל ד"ה ספק חשיכה) האם ניתן לערב תבשילין אחר שקיבל על עצמו תוספת שבת. והניף ידו בשנית, לחלק בין תוספת שבת שקבלו עליה הציבור שבת שאחריה אין לערב תבשילין, לתוספת שבת של היחיד שלאחריה מותר לערב תבשילין. והוסיף בביאור הלכה שאישה המדלקת נרות, יש לדין תוספת השבת שקבלה, דין תוספת שבת שהציבור קיבל על עצמו, ואין לערב תבשילין אחר הדלקת נרות [אמנם לדינא כתב שאולי יש לחלק הדלקת נרות שבת להדלקת נרות חג ואכמ"ל ע"ש].

ובביאור הדבר כתב, שמאחר וכל הנשים נוהגות לקבל שבת בהדלקתן, מוגדרת הדלקתן ותוספת השבת שקבלו, כציבור שקיבלו עליהם שבת. [ואולי ניתן להוסיף טעם בזה, שביסוד מנהג זה שהנשים מקבלות עליהן שבת בהדלקת הנרות, כתב הר"ן (שבת י' א' מדפי הרי"ף ד"ה ומדאמרינן) שמאחר וזו המלאכה האחרונה שעושות הנשים לפני שבת, האישה גומרת בדעתה לקבל שבת. ועל פי זה אפשר לומר שקבלת תוספת שבת זו היא איננה רק פרישה ממלאכות, אלא גם קבלת קדושת השבת שהיא באה יחד עם הדלקת הנרות].

ונראה לומר שאותו החילוק בין תוספת שבת של הציבור, שבו אין לעשות מלאכות דרבנן הקלות אחר תוספת השבת, מפני שכבר קיבלו הציבור עליהם

קדושת השבת. לבין תוספת שבת של היחיד, בו ניתן לעשות מלאכות דרבנן הקלות לאחר התוספת, מאחר ומהותה של התוספת היא רק פרישה ממלאכות. יהיה נכון גם לגבי תפילת המנחה, שבתוספת שבת שקיבלו הציבור, מאחר וכבר קיבלו את קדושת השבת אין להתפלל מנחה, דהיאך ניתן להתפלל מנחה של יום חול, אחר שזמן זה הוא כבר קדוש בקדושת השבת. אולם תוספת שבת של היחיד שאיננה אלא פרישה ממלאכות, שפיר ניתן להתפלל מנחה של יום חול אחריה.

אם כנים דברינו יוצא מדברי המשנ"ב בסי' רסג, שאין לאישה להתפלל מנחה אחר שהדליקה נרות מאחר וכבר קיבלה שבת, אמורים רק מפני שתוספת שבת של הדלקת נרות [ודאי ובודאי על פי דברי המשנ"ב בסי' תקכז] מהותה היא תוספת קדושת השבת, אמנם על תוספת שבת של היחיד לא דיבר המשנ"ב כלל, וכפי שהעלינו לעיל, אחר תוספת זו, ניתן להתפלל מנחה.

דברים אלו מתיישבים היטב עם דברי השו"ע (סי' רסג סט"ז) שהביא את דברי המרדכי (פ"ב סימן רצו) דיחיד שענה ברכו עם הציבור ונזכר שלא התפלל מנחה, אינו יכול להתפלל מנחה, אלא יתפלל ערבית שתיים, מאחר וכבר עשאו קודש. דהשו"ע מדבר בקבלת שבת של הציבור, שאחריה אכן לא ניתן להתפלל מנחה, וכפי שכתב גבי עירוב תחומין בסוף סי' רסא.

ולפי מה שהוכחנו לעיל, שכדי לקיים מצוות תוספת שבת מדאורייתא, אין צורך לקבל את קדושת השבת, אלא רק לפרוש ממלאכות, יש להורות בלא שום פקפוק, שאדם הרואה שאין לו זמן לקבל תוספת שבת לאחר תפילת מנחה, יקבל על עצמו שבת בצורה של פרישה ממלאכות, ויכול בשופי להתפלל מנחה לאחר מיכן, ובודאי שיצא בזה ידי מצוות תוספת שבת מדאורייתא, לשיטות הראשונים הנ"ל.